

Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor

(MTA TK SZI – MOME)

A szövegromlás/jelromlás a szocio-szemiotika szempontjából

Az alábbiakban a jelromlás jelenségét (a tág értelemben vett szöveg romlásának jelenségét) a szocio-szemiotika nézőpontjából próbáljuk meg szemügyre venni. A szocio-szemiotikus minden jelet annak társadalmi jelentése szempontjából vizsgál, és minden társadalmi jelenséget mintegy „szövegnek” tekintve¹, annak olyan jelentéstartalmait keresi, amelyekből a vizsgált társadalom sajátosságaira, összefüggéseire lehet következtetni, a szövegeket tehát többek között társadalmi sajátosságok és összefüggések jeleinek fogja fel.

Ilyen jel lehet a) a *szó szoros értelmében vett szöveg*, b) lehetnek *más „nyelvek”* (pl. vizuális nyelv, zenei nyelv, mozgásnyelv, stb.) „szövegei”, c) és lehetnek „szöveggé ható” absztrakt *eszmék* is (az alábbiakban mindhárom „szöveg”-típusból fogunk példákat említeni).

A szocio-szemiotikus számára minden tág értelemben vett szöveg *nyitott jelentésű*. Tisztában van azzal, hogy a mégoly tiszta, egyértelműnek tetsző szöveg is újabb, s újabb jelentéssel ruházható fel;² poliszémikus, illetve azzá tehető. A *szövegromlás* jelenségek köre egyfelől természetesen akadályt állít a szöveg megértése (az eredeti közlési célra, az intencionált szövegtartalomra való következtetés) elé, s ezáltal nehezíti a szövegből kiinduló szocio-szemiotikai értelmezés dolgát is; másfelől viszont a szövegromlás maga is elemezhető (és sok esetben szocio-szemiotikai tartalommal bíró, tehát *új jelként* értelmezhető) jelenség.

¹ „Egy nép kultúrája önmaga rendezte szövegek együttese” – mondja Clifford Geertz „Mély játék: jegyzetek a bali kakasviadalról” című sokat idézett és vitatott írásában (Geertz. 1994, p. 169) és: „A szövegfogalom ilyen mértékű, az írott, sőt a verbális anyagon túlra történő kiterjesztése metaforikus bár, de egyáltalán nem tekinthető újszerűnek” (Id. mű. p. 164).

² „minden olvasásban megtörténik az applikáció, úgyhogy aki egy szöveget olvas, az ilyen értelemben maga is benne van a szövegben. Ő is hozzátartozik a szöveghez, melyet megért. Mindig az a helyzet, hogy az az értelemirány, mely a szöveg olvasása közben megmutatkozik neki, szükségképp egy nyitott meghatározatlanságban szakad meg. Bevallhatja, sőt be is kell vallania magának, hogy a következő nemzedékek másképp fogják érteni azt, amit ő a szövegben olvasott. (Gadamer, 1984, p. 239) „minden történésznek és minden filológusnak számolnia kell annak az értelemhorizontnak az elvi lezárhatatlanságával, amelyen belül megértése mozog. A történeti hagyományt csak úgy lehet megérteni, ha azt is tekintetbe vesszük, hogy a dolgok továbbhaladása révén szükségképp továbbfolytatódik a meghatározása, s ugyanígy a filológus is tudja, hogy a költői és filozófiai szövegek, melyekkel foglalkozik, kimeríthetetlenek. Mindkét esetben a történet továbbhaladása eredményezi, hogy a hagyomány új jelentésaspektusokban mutatkozik meg” (Gadamer, Id. mű, p. 261) Ez – ha nem is ugyanolyan mértékben – nem csak az eleve a nyitott jelentés szándékával kódolt költői és filozófiai szövegekre, hanem minden szövegre érvényes.

Elemzési dimenziók

A jelromlás elemzésekor számos elemzési dimenziót érdemes alkalmazni. Először is érdemes a jelromlás okait meghatározva megkülönböztetést tenni a kommunikációelmélet klasszikus kategóriái (a Shannon-modell) szerint: vajon a romlás a) az „adónál” következett-e be, vagy b) a „csatornában”, c) „zaj” okozta-e, vagy d) a „vevő” dekódoló tevékenysége során jött-e létre? {Szövegromlás forrásának tekinthető az „adó” esetében például az inadekvát nyelvhasználat, a „csatorna” esetében például egy beszéd hanganyagának közvetítése során elvesző metakommunikációs elemek, a beszéd tartalmát értelmező mimikában és gesztusokban rejlő információk hiánya; „zaj” okozta romlás okai mindazon körülmények, amelyek a „szöveg” észlelését vagy megértését akadályozzák, azzal interferálnak, vagy egyenesen átértelmezik azt; s a „vevő” esetében is okai lehetnek a szövegromlásnak a „vevő” észlelésének korlátai éppúgy, mint az általa elvégzett dekódolás során a félreértelmezés lehetősége}.

Mindezen szövegromlás-okoknak az esetében az elemzőnek érdemes abból a szempontból is megkülönböztetést tenni, hogy a szövegromlásnak a) van-e meghatározható *aktora*; b) vagy az *különböző hatások eredményének-eredőjének* tekinthető. (A szocio-szemiotikus számára ez azért is fontos szempont, mert egyáltalán nem mindegy, hogy a szövegromlás meghatározott személyek vagy csoportok tevékenységére vezethető-e vissza, vagyis elemzése által *azok* társadalmi szerepeiről, sajátosságairól lehet következtetéseket levonni; mert ha nem így, hanem különböző hatások eredőjeként jön létre, akkor a következtetések inkább a társadalom egészének sajátosságaihoz vezethetnek.)³

Ha van meghatározott aktora a szövegromlásnak, további különbséget kell tennünk a) a *szándékos* változtatás (például a tudatos átértelmezés), és b) az *akaratlan* szövegrontás (például a „korlátozott kód” használata)⁴ között, hiszen mindkét esetben másfajta társadalmi következtetéseket lehet levonni. (Hozzáteve, hogy például a „korlátozott kód” használata, -- a szövegnek a nyelvhelyesség vagy a kifejezés választékossága szempontjából való lerontása -- amely a Bernstein adta értelmezésben egyértelműen akaratlan, a hátrányos helyzetben történő szocializáció következménye, bizonyos esetekben lehet szándékos is, például amikor néhány évvel ezelőtt javaslatok történtek a klasszikus irodalmi szövegek leegyszerűsítésére „közérthetőbbé tételük” érdekében).⁵

A szándékosságot is érdemes tovább bontani. Az eredeti szöveg szándékos változtatása irányulhat annak *megsemmisítésére* (lásd a szöveg-kitörlés vagy a palimpszesztek esetét), de

³ Nem csak az „adó” és a „vevő” esetében lehet meghatározott aktorokat találni: a rádiózásból jólismert a zavaróállomások jelenléte, ez esetben a „zajnak” meghatározott aktora van (éppúgy mint egy társalgást a párhuzamos megszólalásával zavaró harmadik személy esetében), de a „csatorna” is köthető meghatározott aktorhoz (például amikor valaki közvetíti X szavait Y-hoz). Ugyanígy a kommunikáció bármelyik összetevője esetében lehet a szövegromlás eredőként létrejövő hatás is.

⁴ Bernstein (1971)

⁵ Erre is érvényes, amire a 3. lábjegyzetben utaltunk: szándékos és akaratlan szövegrontás is felléphet az adónál, a vevőnél, a közvetítő csatornában, mint ahogy a „zaj” is lehet szándékos vagy akaratlan.

lehet csupán *átértelmező*; az átértelmezés irányulhat arra is, hogy *más* (az eredeti közlés szándékai szerinti szöveget lerontó) *értelmet* adjon egy szövegtartalomnak (amikor például egy kommentár nem pusztán kibontja az eredeti szövegben rejlő tartalmakat, nem pusztán feltárja az abban rejlő újabb jelentéseket, hanem megsemmisít valamit az eredetileg közölni szándékozottból: ilyen szövegrontás történik például, amikor egy vallásos szöveget a vallási tartalom tagadásával kommentálnak); de lehet az átértelmezés olyan is, hogy az eredeti szöveget az eredetitől *eltérő attitűddel* közvetíti (ezt teszi például a paródia, amely nem csak utal egy szövegre, hanem a nevetségessé tétel által sok mindent le is rombol az eredeti szöveg tartalmi közül. Általában szövegromlásnak tekinthető, amikor elbizonytalanodik a szöveg értelme, s ebben gyakran éppen a különböző attitűdök jelenléte a ludas⁶).

Vannak esetek, amikor a legradikálisabb szövegrontás, a szöveg szándékos megsemmisítése akaratlanul felerősíti az eredeti szövegtartalmat (tehát a szövegromlás ellenében hat). A nevek kitörlése például a névnek (mint szövegnek, a nevet viselő személy emlékezetének megerősítését célzó szövegnek) a megsemmisítésére irányul. Ám amikor például a Talmud szövegeiben Jézus „a férfi, akit nem nevezünk néven” megjelöléssel szerepel, ez a mai olvasó számára (háttérismeretei birtokában) éppen hogy Jézus nyomainak dokumentumaként szerepel. Ismerjük a „ne gondolj a fehér elefántra” felszólítás példáját is, ahol a „szöveg” törlésének szándéka nem tud megbirkózni a „szöveg” erejével. Rendkívül érdekes példáját láthatjuk az alábbi képeken annak, amikor az egyértelmű szövegromlás során éppen a szövegrontó szándék vezet az eredeti szövegjelentés felerősítéséhez.

(1. kép)

Az 1. kép esetében kettős (szándékos) szövegrontó törekvés érvényesül: először megpróbálják az eredeti szövegtartalmat *átértelmezéssel* lerombolni, majd mikor rájönnek, hogy ez sikertelen, a szöveg teljes *megsemmisítésével* próbálkoznak, ez azonban – éppen az első lépés következtében – eredménytelen marad. Az eredeti felirat: a MUK (ennek a mozaikszónak a jelentése az 1956-os forradalom után egyértelmű volt: Márciusban Újra Kezdjük). Ezt írták/értelmezték át a Kádár-kormány hívei: Minden Uszítót Kiirtunk. A három betű azonban akrosztikonként továbbra is hordozta az eredeti szövegtartalmat, ezért később lemeszelésük mellett döntöttek. Ám most a szavak csonkasága éppen a hiánnyal hívta fel a figyelmet a három ominózus betűre (köszönhetően a Gestalt pszichológia által alaposan körüljárt azon pszichológiai mechanizmusnak, amellyel az észlelés a töredékesen érzékelteket Egésszé pótolja ki)⁷. A felirat így, paradox módon éppen a megsemmisítő

⁶ Klasszikus példájává tette az ilyen elbizonytalanító hatásnak Clifford Geertz azt az elemzést, amit Gilbert Ryle „sűrű leírásának” bemutatásakor idéz: a kacsintó mozdulatot, amiről nem tudhatjuk, hogy a) tikkelés, b) kacsintás, c) a kacsintás vagy d) a tikkelés parodizálása, e) a kacsintás gyakorlása; f) a kacsintás megjátszása, stb. (Geertz, 1994, 173-174) (A „sűrű leírással” az attitűd beazonosítása történik, ha azonban valaki nem rendelkezik ennek a feltételeivel, a közlői attitűd ismeretének hiánya szövegértés-rontó tényező lehet).

⁷ Az írás, vagyis éppen a szűk értelemben vett szöveg vonatkozásában emeli ki Gadamer: „Értelmetlen vonásokról, melyek az érthetlenségig idegennek látszanak, hirtelen kiderül, hogy önmagukból egészen pontosan megérthetőek, ha írásként tudjuk őket értelmezni, olyannyira, hogy még az esetleges hibás hagyományozás is korrigálható, ha az összefüggést, mint egészt megértettük.” (Gadamer, 1984, p. 274).

szándékkal végrehajtott módosítások által megerősítve még harminc évvel keletkezése után (a felvétel 1984-ben készült) is közvetítette az eredeti szövegtartalmat.

(2. kép)

A 2. kép hasonló tanulságot tartalmaz, bár egyszerűbb a képlet. A Magyar Királyi Állami Óvoda feliratból a detronizáló buzgóság eltávolította a „Királyi” „K-ját”, a hiány (és a kiegészítő reflex) viszont külön föl hívja a figyelmet arra, hogy a szöveg egészéhez ott valami hiányzik. Persze mindkét példa esetében csak a háttérismeret birtokában lehet a történeteket rekonstruálni. De a szocio-szemiotikának éppen az ilyenfajta rekonstrukció (és a szövegromlásban – itt: szándékos szövegromlásban – megmutató társadalmi törekvések feltárása) az egyik legizgalmasabb tevékenysége.

A bemutatottak a szövegromlás elemzésének még egy fontos dimenziójára figyelmeztetnek. A szemiotika klasszikus tagolódása szintaktikára, szemantikára és pragmatikára magától értetődővé teszi, hogy a szövegromlás tekintetében is megkülönböztessük a *szintaktikai*, *szemantikai* illetve *pragmatikai* romlás eseteit. (A bemutatott képek esetében mindhárom szempontból zavarok mutatkoznak).

Szintaktikai szövegromlás következik be például a más összefüggésben már említett korlátozott kód-használat következtében, a szemantikai és pragmatikai szövegromlás pedig szinte elkerülhetetlen mondjuk az egyik nyelvről a másikra fordítás esetén, hiszen az egyes szavaknak a különböző nyelvekben nagyon gyakran sem a szemantikai mezője, a szavak jelentéskészlete és asszociációs kapcsolatrendszere; sem pedig pragmatikája, használati horizontja nem azonos, s így a fordításnál óhatatlanul elvesznek egyesek az eredeti nyelvben meglévő szemantikai és pragmatikai vonatkozások közül. És ez is szövegromlásnak tekinthető.

Mindhárom szövegromlás-típus romlást okozhat a másik kettő vonatkozásában is, bár itt azonnal hozzá kell tennünk, hogy nem feltétlenül. A szintaktikai romlás (például egy szöveg fizikai megrongálódása, töredezetté válása) természetesen nehézségeket okoz szemantikai és pragmatikai szempontból, de éppen az említett Gestalt-korrekciónak a fragmentáltság egy bizonyos fokáig lehetővé teszi, hogy a szöveget kiegészítve szemantikailag és pragmatikailag is eredeti lehetőségeinek megfelelően használjuk. Ugyanígy a szemantikai romlás sem okoz feltétlenül fennakadást a pragmatikában. (A szocialista társadalmak marxizmusa például egyértelműen szemantikai szövegromlással – lebutítva, sok ponton meghamisítva -- használta Marx szövegeit, egy átlagos pártkatonára, egy végrehajtó számára azonban pragmatikai szempontból, az „eszme szolgálata” szempontjából nem jelentett különbséget, hogy a szolgálandó „eszme” szemantikailag összetettebb vagy leegyszerűsítettebb, számára a pragmatikai lényeg maga az „eszme-szolgálat” volt). És persze a pragmatikai romlás is változatlanul hagyhatja a szemantikai jelentést: a hívőben, aki eszméje szemantikai lényegéhez kötődik, érintetlenül hagyhatja ezt a szemantikai lényegét (és az adott eszmébe

vetett hitet) az, ha a pragmatikában a marxizmushoz, (vagy az inkvizíció, a vallásháborúk korában a kereszténységhez) embertelen, az eszmével szöges ellentétben álló, annak eredeti üzenetét romboló gyakorlatok társulnak.

A szövegromlás szocio-kulturális aspektusai

A szocio-szemiotikai megközelítésben a szövegromlás bármely típusa *jel*, amelyből következtetni lehet a szövegromlás jellegét is meghatározó szocio-kulturális összefüggésekre. Ahogy az eredeti szövegben lehetnek olyan jelzések, amelyek a szöveg létrehozójának, (az elsődleges Adónak) a társadalmi sajátosságaira utalnak, (így tudható például a fent bemutatott 1956/57-es szövegről, hogy a jelzett időszakban, vagy a Magyar Királyi Állami Óvoda feliratáról, hogy a II. világháború előtt készült); a romlások az üzenet továbbítójáról, (mint az eredeti üzenet Vevőjéről, és másodlagos Adóról), illetve az üzenettovábbítás körülményeiről, (a Csatornáról, a Zajról) nyújthatnak információkat. A szövegromlás okai esetenként különbözőek, az elemzések leggyakrabban az alábbi irányokban keresik a szövegromlásban szerepet játszó szocio-kulturális tényezőket (a szövegek módosítóinak szándékos szövegmódosítás esetén *szándékot*, akaratlan szövegmódosítás esetén pedig *attitűdöt* – például gondatlanság, értetlenség, tudatlanság -- tulajdonítva):

1. A szövegromlás oka: *tudásvesztés*, (a szöveg úgy kerül továbbadásra, hogy továbbadója –a „másodlagos Adó” -- nem rendelkezik az eredeti szöveg tartalmait és formáját teljesen átfogó tudással). A tudáshiány sokféle lehet. Lehet *technikai* korlátozottság, amikor az eredeti szöveghez képest gyengébb technikai kivitel következtében sérül, szűkül az eredeti szövegtartalom. Ez történt például a késő római császárkorban a képzőművészeti ábrázolásokkal: a technikailag ügyetlenebbé vált, szintaktikailag sérülő formák szemantikai szempontból is csak redukáltabb tartalmak közvetítésére voltak képesek. (Hogy ez mégsem jelentett egyértelmű romlást, erre még visszatérünk).

(3. kép) Császárportré III. század

Császárportré VI. század

A technikai hibák okozta szövegromlások olykor az eredeti jelentés meghamisításához, szándékolatlan új jelentések megjelenéséhez is vezethetnek, illetve kedvezőtlenül tehetik a szöveg továbbítójáról (rontójáról) alkotott képet.

(4-5-6-7-8 kép) Néhány mai példa, arra, amikor technikai hiba/ügyetlenség jelentős szövegromlást okoz...

Más típusú tudáshiányt jelez, amikor az eredeti szöveg jelentéseinek megértéséhez kellő *ismeretek* (például a keletkezés történelmi korszakára vonatkozó jellemző ismeretek vesznek el; míg a kortársak számára teljesen egyértelmű volt például a XX. századi történelmi szereplők politikai hovatartozása, az a mai diák, aki mondjuk Rákosi Mátyást a náciizmus,

vagy Hermann Göringet a kommunizmus híveként azonosítja, ezt az ismeretet adhatja tovább utódainak, és ez a tényeket tekintve akkor is kétségkívül szövegromlás, ha a kommunizmus és náciizmus a mai diskurzusokban sok vonatkozásban közös nevezőre kerül). Nem csak a történelemre vonatkozó ismeretek hiánya okozhat efféle szövegromlásokat: a kellő háttértudások hiányában bármely szöveg súlyosan félreérthetővé válhat, illetve sokat veszíthet eredeti jelentéstartalmaiból.⁸

2. Szövegromlást válthat ki az *elszegényedés* is, amennyiben egy szöveg változatlan fenntartásához anyagi erőforrásokra van szükség. A szövegromlásból tehát gyakran *erre* lehet következtetni. Ez teljesen nyilvánvaló például az épített környezet, mint szöveg esetében, emlékjelek (például emlékművek, emléktáblák) elhanyagolásakor, de az élet (és a jelezés) egyéb területein is. (Az előző pontban említett technikai gyengülés is lehet az anyagi javak szűkösebbé válásának következménye).

3. Gyakori forrása a szövegromlásnak, amikor egy üzenet átkerül egy *másik szociális réteg* közegébe, „lesüllyed” vagy „felemelkedik”: az ilyen változások az esetek nagy részében az eltérő közeg eltérő szükségletei, működési mechanizmusai következtében szemantikai, pragmatikai, sőt, gyakran szintaktikai módosulásokon is átmennek. Itt megint a legkülönbébb változásokra gondolhatunk: az üldözött kereszténység államvallássá, a „rabszolgavallásból”, a szegény halászok vallásából despotikus uralkodók ideológiai támaszává válása szükségképpen „szövegromlással” jár az eredeti tartalmakhoz viszonyítva; a reneszánsz városi-udvari kultúrájának egyes szimbólumai a parasztfolklórban, a barokk paloták stíluselemei a népi építészetben elvesztik eredeti tartalmuk jelentős részét (miközben más tartalmakkal gyarapodnak). De a folklór is sokat veszít eredeti szövegtartalmaiból, (természetesen nem csak nyelvi, hanem zenei anyagának tartalmait is értve ezen), amikor polgári közegbe vagy a bürokratikus szocializmus működtetőinek közegébe kerül.

4. A szocio-szemiotikai elemzés a szövegromlásokban gyakran egyes *történelmi események* illetve *történelmi folyamatok* romboló hatását ismeri fel. A háborúk, diktatúrák és egyéb katasztrófák nagyon sok mindent elpusztítanak a „társadalom szövegeiből”: települések, épületek vizuális szövegeit, műalkotásokat, és a szó szűkebb értelmében vett szövegeket is. Az intertextualitás következtében az ilyen rombolások a megmaradtakon is szövegromlást eredményeznek: minthogy az antik Athén drámairodalmából csak azt a néhány szerzőt és azoknak is csak néhány fennmaradt művét ismerjük, ezen művek szövegében is némák maradnak számunkra azok a tartalmak, amelyek csak a teljes antik dráma-anyag (és a hozzájuk kapcsolódó egyéb nyelvi és nem-nyelvi szövegek) fényében válhatnak érthetővé. A nagy pusztító erők hirtelen rombolásai mellett számos szövegromlásért a békeidők is felelősek lehetnek: kortárs szemtanúi vagyunk például annak, hogy a globalizációs folyamatban mint vész el számos kultúra számos mozzanata, s ezek kiesése ugyanúgy

⁸ Nagypál István például meggyőzően érvel amellett, hogy Homérosz metaforái az évszázadok során szükségképpen elvesztették eredeti értelmük jelentős részét.

szegényesebbé teheti a fennmaradó szövegek tartalmait is, mint ahogy erre a görög drámák esetében utaltunk.

5. Külön figyelmet érdemelnek a szándékos szövegrontás esetei: ezek mögött legtöbbször *hatalmi, politikai harc*, politikai vagy egyéb *manipulációs szándék* áll. Ilyen példákat a fentiekben is többet idéztünk, s közismertek a politikai ellenfeleknek a történelmi dokumentumok nyelvi és képi szövegéből való eltüntetésének közelmúltbeli példái is.

(9-10-11. kép)

6. A szövegrontás irányából a szocio-szemiotika következtetéseket vonhat le bármely *szocio-kulturális csoport* (szövegrontó) szerepére vonatkozóan: abból, hogy *milyen irányban* történik romlás a szövegben, egyes esetekben következtetni lehet a változtatást végrehajtó szubkultúrájára, nemére, életkorára, nemzetiségére, foglalkozására, iskolázottságára, stb. (Ha például azért értik félre, értelmezik át, stb. az eredeti szöveget, mert az *ő csoportjuk* közegében annak nincs vagy csak másként van értelme; s az eredeti szöveg elemei helyett, mellett olyan elemeket alkalmaznak, amelyek viszont az *ő csoportjukban* jellemzőek. A 3. pontban jelzett változás-típus és az itt hangsúlyozottak között egyébként nincsenek éles határok. Eklatáns példái ennek a szövegromlás-típusnak a népetimológiák.)

7. És hát természetesen vannak a szövegromlásnak olyan esetei is, amikor a romlás egyszerűen a *véletlennek*, például a továbbadó gondatlanságának, pontatlanságának, egyéb mulasztásának köszönhető⁹.

Összefoglalva a szövegromlás különböző eseteit, érdemes figyelembe venni Mary Douglasnak a *szennyeződés* kulturális szerepéről kialakított közismert gondolatait is. „Számunkra a mocsok {dirt} összefoglaló kategóriája mindannak, ami az elfogadott osztályozásokat elmosza, elmaszatozza, megcáfolja, vagy bármi módon összezavarja. Mindezek mögött az az érzés található, hogy az értékeknek egy bizonyos rendszere, amelyet általában egy adott szabály szerinti elrendeződésben szoktunk kifejezni, megsérült.”¹⁰ Douglas ebből vezeti le a „kétértelműség” negatív megítélésének az emberiség történetében rengeteg rítus által képviselt jelenségekét. A szövegromlás ebből a szempontból egyfajta „szennyeződésnek” is felfogható, szocio-szemiotikai kutatása egyfelől az eredeti, „tisza” formát létrehozó komponensek beazonosítását és értelmezését, másrészt a „szennyeződés” okainak és komponenseinek beazonosítását és értelmezését jelentheti.

⁹ A szocio-szemiotikához hasonlóan eljáró filológiai rekonstrukció az ilyen eseteket sorolja a „menda”, illetve a „lapsus calami” kategóriáiba.

¹⁰ Douglas (2003), p. 73.

Szövegromlás vagy szövegépülés

A szocio-szemiotika az előző fejezetben jelzett, visszakövetkeztető elemzéseinek jogosultságát azonban sokan kétségbe vonják. A posztmodern tudományosság egyik központi tétele, hogy nem tudhatunk (teljesen) behelyezkedni egy másik korszak, egy másik alany, egy másik társadalmi helyzet világába, így arra utaló következtetéseink (szándéktulajdonításaink, attitűdtulajdonításaink, oktulajdonításaink) sohasem lehetnek kielégítően megalapozottak¹¹.

Nem tagadjuk, hogy a visszakövetkeztetés, mint következtetés sosem rendelkezik axiomatikus erővel, ez azonban véleményünk szerint az effajta eljárás jogosultságát éppúgy nem szünteti meg, mint bármely, a történelmet faggató tudomány esetében. A filológia okkal különbözteti meg a „varians lectio” (az eltérő olvasat) fogalmát a „corruptela”-étól” (a félreértésen alapuló olvasatétól). Minden történelmi ténynek s így bármely szövegnek is sokféle (egyaránt jogos) olvasata, értelmezése lehet (eredeti szövegformájában is). Ám a jelen tárgyunkhoz kapcsolódó probléma abban rejlik, hogy bármely szöveg formája, jelentéstartalma, használata olyan módosulásokon is átmehet, amelyet az eredeti szöveg (legyen bárhány olvasati lehetősége) nem enged meg. Ami tehát az eredeti szöveget valamilyen értelemben meghamisítja, (vagy hogy finomabban fogalmazzunk: alapvetően megváltoztatja). A szövegnek ezeket a romlásait pedig érdemes szembesíteni az eredetivel; s a kettő között mutatkozó különbségek azt is megengedik, hogy hipotéziseket fogalmazzunk meg e különbségek okairól (ezek a hipotézisek viszont megint csak „varians lectio-k” lesznek, s amíg meg nem cáfolják őket, addig nem corruptelák).

Az, amit szövegromlásnak tekintünk, per definitionem meghamisítása (vagy legalábbis alapvető megváltoztatása) az eredeti szöveg formájának, jelentéstartalmának illetve társadalmi használatmódjának. A nagy kérdés azonban az, hogy valóban *romlásról* van-e szó?

Számos olyan példát vonultathatunk fel, amelyet az egyik nézőpontból szövegromlásnak, a másik szempontból azonban *szöveg-továbbépítésnek* lehet tekinteni. (És korántsem csupán olyan esetekben, amikor *szándékos* szövegmódosításról van szó).

Már a késő-római művészeti hanyatlás említett példájával kapcsolatban is felvethető, hogy ez egyúttal a kora-keresztény művészet kibontakozásának kora, s a formai-tartalmi leegyszerűsödés egy újfajta absztrakció születésével is együtt jár, amelyből aztán egy kétségkívül új művészeti paradigma, az európai keresztény művészet virágzása nő ki a következő évszázadok során. (Tehát, ami egyik szempontból szövegromlás, egy más szempontból szövegépítésnek is felfogható).

Hasonló példák a legkülönbélebb területekről hozhatók. Vajon egy emberi arc öregedése szövegromlás vagy szövegfelépülés? (Lesz aki az egyik, s lesz aki a másik értelmezést részesíti előnyben).

¹¹ Magyarics (1996), White (1996).

(12. kép)

(13-14. kép)

A *tárgyak* esetében is lehet a hasonló változásokat egyfelől kopásnak, állagromlásnak, másfelől „patinát adó” nemesedésnek tekinteni.

Az épületek, települések alakulása-alakítása állandóan felveti a szövegromlás/szövegépítés kérdését. A Kossuth térnek a kétezres évek elejére kialakult állapotát a konzervatív álláspont szövegromlásnak, vitapartnereik szövegépítkezésnek értékelték. Szenvedélyes érvek hozhatók fel amellet, hogy a Budai Vár második világháború utáni újjáépítése hány ponton jelentett durva szövegromlást a korábbiakhoz képest, de biztos vannak a modernizmusnak olyan hívei, akik amellet érvelnek, hogy ezek a változtatások ugyanúgy csak a saját kor normáihoz közelítették ezeket az épületeket, ahogyan a legtöbb kor hozzáépíti a maga stílusművének „szövegeit” a korábbiakhoz.

(15-16. kép)

Diocletianus palotájának pompáját ma nem élvezhetjük eredeti formájában: az évszázadok e szempontból szövegromlást eredményeztek. A beleépült középkori város azonban a különböző korszakok egymásra rétegződésének élményével ajándékoz meg minket, és ez mindenképpen szövegépítkezésnek tekinthető.

(17-18-19-20. kép)

A zöldövezet értékeinek védelmezői számára súlyos „szövegromlás” egy korábban szinte tisztán természeti környezet beépítése, más nézőpontból, a város növekedése, a környezet „belakása” szempontjából azonban ez is szövegépítkezés.

A kényszeres rendszeretők nézőpontjából egy széthajigált tárgyakkal teli lakás a lakás „szövegének” romlásáról tanúskodik, van azonban, aki azt vallja: a lakás ezen a módon fejlődik (vagyis épül tovább) igazán élővé.

A történelmi katasztrófák okozta rombolások egyértelműen „szövegromlást” jelentenek az építészeti szövegben. Ha azonban a háború mementójának tekintik őket, ez új tartalmat ad nekik, s ilyen értelemben egy új (például a háborúk léte ellen tiltakozó) szöveg építésének elemeként foghatjuk fel őket.

(21. kép)

Mindahhoz tehát, amit ebben a cikkben megpróbáltunk kifejteni, hozzá kell tenni, hogy ami az egyik nézőpontból szövegromlás, az egy másik szempontból olykor még akkor is szövegépítés (a szövegben rejlő újfajta lehetőségek kibontásának alapja) lehet, ha a szöveg formája, jelentéstartalma, társadalmi használatmódja egyébként egyértelműen szűkül, szegényedik.

Az ókorból ránk maradt torzók a szó szoros értelmében sérültek, festésük lekopott, vizuális esztétikai szövegük tehát egyértelműen romlást szenvedett el. Évszázadokon át azonban ebben a formában váltak a klasszikus szépségeszmény megtestesítőivé, s könnyen lehet, hogy éppen azt éreznék újkori szépségeszményünk szempontjából „szövegromlásnak”, ha sikerülne eredeti „szövegüket” teljes mértékben rekonstruálni.

(22. kép)

Ahhoz, hogy eldönthessük, szövegromlásnak tekintünk-e valamit, végül magának a szövegnek az eszményét kell tisztáznunk. Platón még egyértelműen úgy tekintette, hogy a szűk értelemben vett (és: rögzített) szöveg, az írás (információs szempontból) elszegényedés az élőbeszédhez képest, mert nem lehet vele dialógusba bocsátkozni, kérdésekkel pontosítani, minden jelentéstartalmát közvetlenül feltárni¹². (Ebből a nézőpontból minden rögzített szöveg „romlott” szöveg). Gadamer ezzel az állásponttal szembeállítja a magáét: „Az írás sajátos gyengesége, a beszédhez képest fokozott tehetetlensége sokkal világosabban mutatja meg a megértés dialektikai feladatát. Miként a beszélgetésben, a megértésnek itt is arra kell törekednie, hogy megerősítse a mondottak értelmét. A szövegben mondottakat minden hozzájuk tapadó kontingenciától elválasztva s teljes idealitásban kell felfogni, mert csak így érvényesek”. (Gadamer, 1984, 276.) „Ami írásban van rögzítve, az függetlenedett eredetétől és szerzőjétől, s pozitíve átadja magát az új vonatkozásoknak”. (Gadamer, 1984, p. 277)¹³. Vagyis Gadamer az írott szöveget nyitott, olvasataival állandóan gazdagodó, épülő szövegnek tartja. Úgy gondoljuk, hogy -- mint az ilyen típusú viták esetében általában lenni szokott – Platónnak is, Gadamernek is van igazsága. Minden rögzítés és minden élővé tétel eredménye: szövegromlás. Minden rögzítés és minden élővé tétel eredménye a szöveg kinyílása újabb és újabb jelentések felé¹⁴.

¹² „Mert” – írja a Phaidroszban -- van valami különös és megdöbbentő az írásban, Phaidrosz, ami valójában a festészetre emlékeztet. Ennek az alkotásai is úgy állnak előttünk, mintha élőlények volnának, de ha kérdezel tőlük valamit, méltóságteljesen hallgatnak. Ugyanígy a leírt szavak: azt gondolnád, értelmes lényekként beszélnek, de ha megkérdesz valamelyik szavukat, hogy jobban megértsd: egy és ugyanaz mindig, amit jelezni tudnak” (Platón, 1984, II/799). Gadamer interpretációjában: „Ezzel kapcsolatban elég ismét Platón példájára emlékeztetni, aki az írásosság gyengeségét abban látta, hogy az írásos beszédnek senki sem tud a segítségére sietni, ha szándékos, vagy akaratlan félreértés áldozatává válik.” (Gadamer, 1984, p. 275).

¹³ Ennek, a Platónéval éppen ellentétes beállítottságának köszönhetően gondolja úgy, hogy az írott szövegekre jellemző nyitottsággal a nem-nyelvi jelek kevésbé rendelkeznek, (s ezért dokumentum-értékük is kisebb), „Mert nem lehet őket önmagukból megérteni. Hogy mit jelentenek, az megmagyarázásuknak, nem pedig ’betűjük’ megfejtésének és megértésének a kérdése”, (Gadamer, 1984, p. 274). Ebben nem tudunk vele egyetérteni. A nem-nyelvi jelek ugyanúgy „szövegek” mint az írott szövegek, *mindegyik fajta szöveg* „megfejtendő” és „megérthető” jelekből áll, s nem szorulnak inkább magyarázatra, mint az írott szövegek.

¹⁴ Ha hivatkoztunk Mary Douglasra a szövegromlással fogalmi rokonságba hozható „szennyeződés” kapcsán, vegyük figyelembe azon szavait is, amellyel a „szennyeződéshez” fűződő mai viszonyulásmódot értékeli: „A tudományos munkában a gondolkodó megpróbálja tudatosítani az általa használt gondolati kategóriák mesterséges és átmeneti jellegét. Kész arra, hogy koncepcióját megújítsa vagy elvesse azért, hogy még pontosabb állítást tehessen.” (Douglas, 2003, p. 81) „A szennyezéshez kötött veszélyek és büntetések {a hozzá

A szöveg romlásának és építkezésének dialektikája az emberi lét dialektikus természetében gyökerezik: minden egyén tevékenysége (mindannyian az emberi nem tagjai lévén) potenciális építője az emberi tudás épületének, de ugyanakkor mindannyiunkra érvényes az is, hogy (mindannyian véges életű, korlátos lények lévén) csak tökéletlen, az „ideális szöveget”, a „szöveg idealitását” rontó (az emberi nem érdekeivel előbb vagy utóbb, így vagy úgy szembekerülő) módon tudunk részt venni ebben a folyamatban.

Felhasznált irodalom:

Bernstein, Basil (1971): *Class, Codes and Control: Theoretical studies towards a sociology of language*, Routledge, London

Douglas, Mary (2003), *Rejtett jelentések*, Osiris, Budapest

Gadamer, Hans-Georg (1984): *Igazság és módszer*, Gondolat, Budapest

Geertz, Clifford (1994): *Az értelmezés hatalma*, Századvég, Budapest

Kiss Farkas Gábor (2005) *Szövegkritika és textológia*, In: Bíbor Máté, Gulyás Borbála, Földes Zsuzsanna Hegyi Ádám, Kiss Farkas Gábor, Lacházi Gyula, Orosz Andrea, Parádi Andrea: *A magyar irodalom filológiája*, Gépeskönyv Kft. Budapest (9. fejezet)

Magyarics Tamás (1996): *Klió és/vagy Kalliopé? A posztmodern amerikai történetírás néhány kérdése*, *Aetas* 1996/1

Platón (1984): *Összes Művei I-II-III*, Európa, Budapest

Váradi Ágnes: *Megőrzés és felejtés -- Palimpszeszt. Palimpszeszt*, 1996/október. 1. sz.

White, Hayden (1996): *A narrativitás szerepe a valóság reprezentációjában* *Aetas* 1996/1

fűződő negativitás} egyszerűen a konformitás elmélyítésére szolgáló eszközként működnek” (Douglas, Id. mű, p. 82). A szöveg romlása az emberiség szempontjából egyszerre negatív jelenség, mert fontos információk elvesztésével járhat, ugyanakkor magában hordja a lehetőségét a dolgok új szempontból való megközelítésének, a koncepcionális megújulásnak.